

A magyar-nyelvű jezsuita-drámák forrásaihoz.

A nyomtatásban is megjelent magyar jezsuita-drámák forrásainak meghatározása Lázár Béla tanulmánya óta (EPhK. 1891—92) nem sokat haladt.

1. Pintér Jenő nagy összefoglalása (IV. k. 764. l.) még az első magyar nyelven megjelent jezsuita-drámának *Kunics Ferenc Szedeциását* (1753) mondja: ezzel szemben Takács József is (*A jezsuita iskoladráma*, 1937. 91. l.) figyelmeztet arra, hogy a Szent Jánosról szóló *Megsértődött Artatlanság* 1749-ben magyar nyelven is megjelent. Ez a darab azért is nagyon érdekes, mert alapjában verses operaszöveg. Ugyanakkor latin szövege is nyomtatás alá került: *Innocentia laesa*. Ez az eredeti. A fordítás hűségének szemléltetésére közlöm Porphirius áriáját:

<p>Satis est irarum, minarum, magnorum laborum Per te, Rex, saeculo patoratorum. Joannem dimitte et ex aula mitte; Credas, avolabit, Felix properabit Ad regna Coelorum, Sedem Beatorum, quam ei merito Sors paravit.</p>	<p>Már elég bosszúság, gonoszság elmédben, fejedben Forgott te szívedben ekkoráig. Jánost minék tartod, s annyira zaklatod? Higgyed, majd elröpi, Boldogságban készül Istennek házában, Mennynek országában. Ott vigad örökké Boldogságban.</p>
---	---

2. Ugyancsak Pintér (u. o. 766. l.) *Kereskényi* Adámnak 1767-ben megjelent *Cyrus* c. drámáját Metastasio-fordításnak mondja. Pedig Zambra Alajos gondos összeállítása (EPhK. 1919. 27. l.) világosan megkülönbözteti Kereskényi darabját a Metastasio-féltől; Kereskényi forrását Naményi Lajos utalása alapján Zambra: Scipio Scambata darabjában jelöli meg. Zambrát Naményi félrevezette; Kereskényi Adám pontosan *Friz* András jezsuita poeta *Cyrus*át fordította le, teljes hűségre törekedve. A darab menete pontosan követi Friz latin művét. A fordítás igyekezetét szemléltesse ez a kis részlet:

Friz: „Hoc pastores inter et civis interest: in feras armentis noxias exerimus vires: si quis vicinus ausit primus invadere pascua, fide et virtute juncti repellimus hostem; ceterum tela gerimus anticis innoxia. Civis contra, urbes et regum manus non semper jus, non aequum, sed ambitio saepe, invidia, cupiditas ad arma movet; si commodi spes affulgeat, aut damni metus.“

Kereskényi: „A pásztorok és városbeliek között ez a különbözés: mi, a nyájunknak ártalmas fenevadakon mutatjuk erőnket: ha, ki közelgetvén meri első a mezőket háborgatni, egves cróvel s hűséggel visszakergetjük az ellen-

séget; mind az által a mi fegyverünk soha nem ártalmas a barátinknak. Ellenben a városbéliek, városok, királyok kezeit nem mindenkor az igazság, az illendőség, hanem gyakran a nagyravágyódás, az irigység, a telhetetlen kívánság fegyverhez ragadja; kivált, midőn némely haszonnak reménysége vagy kárvallásnak félelme villámlik előttük.“

3. Pintér ugyanott *Kereskényi* másik darabját, a *Mauritius*-t is *Metastasio*-fordításnak jelzi. *Zambra* említett cikke erről sem tud. *Metastasio*nak ilyen című darabja nincs is gyűjteményes kiadásaiban. Sajnos, ennek a *Kereskényi*-darabnak forrását nem sikerült eddig megtalálnom. *Masenius* darabja: *Mauritius Orientis Imperator* teljesen más. *Carolus Porée Mauritius*-a is másként szövi a meséjét. Két mozzanat azonban arra vall, hogy *Kereskényi* ismerte ennek az ünnepelt francia jezsuita költőnek *Mauritius*-át: az egyik a gyermek-csere motívumának egyezése, a másik néhány — apróbb és elszórt — szövegegyezés. Az utóbbinak egyik példája:

Porée: „Vidi egomet atra nocte, cum madidos levis Imbueret oculos sonnus, affundi toro Tristes catervas compe de attritas gravi, Artusque laceros, unde stillaret cruor, Nudare manibus, vindicem et tacite deum Vocare: vidi, fronte direptum mea Diadema sacrum, cingere alterius caput: Quin et satelles barbarus jugulum impio Reclusit ense; sanguis implevit sinum, Triplicique fixus vulnere laud perii semel; Ter cadere visus, morte tergemina mori.“

Kereskényi: „Láttam önnönmagam csendes éjjel, midőn az álom bezárá egy pár szememet, a királyi székem előtt leboruló katonáim szomorú seregeit, láncokkal, nehéz bilincsekkel megnyűgözve. Láttam scbes tagjaikat vérrel beburítva: ég felé felemelt kezeiket, melyekkel az Istent kérték, hívták, hogy bosszút rajtam álljon. Láttam, hogy fejemről leütetett a fejedelmi korona és másnak fejére tétetett. Láttam, miként egyik nekidühösödött katona elüti kegyetlenül fejemet, a vér elfolyja testemet, és hármas sebekkel általverettetve, nem egyszer haltam meg.“

Mint említettem, *Kereskényi* drámájának meséje nem azonos *Porée* darabjával. Nem vette a mesét *Antonius Claus* darabjából sem (*Secunda ad coelum via per poenitentiam*). Csak egyben emlékeztet reá, abban, hogy *Mauritius* itt is szívesen emlegeti: „Igaz vagy Uram, és egyenes s igaz a te ítéleted“, mint *Claus*-nál: „Justus es Domine, et rectum iudicium tuum.“

Kereskényi darabjában a legkülönösebb *Phocas* fiának túlzott ragaszkodása *Mauritius* gyermekeihez. A dráma folyamán az egyik szereplő, *Agrippa* ezt így magyarázza: „A szerelem, annak bünit, akit szeret, magára vádolja.“ Az emberben gyanú támad, hogy ez a *Camillus* a magyar darab forrásában *Camilla* volt, és az iskolai cél tette a leány-szereplő helyébe a fiút, a szerelem helyébe a barátságot. A forrás pontos meghatározása azonban még kutatóra vár.

4. *Kereskényi* *Adám* harmadik darabját (*Agostonnak megtérése*, *Nagy-szombat*, 1758) *Pintér* nem is említi. Pedig ez is iskoladráma. *Kereskényi* ezt *Neumayr*: *Theatrum asceticum sive meditationes sacrae* című darabjából fordította. *Neumayr* *Szent Agoston* megtérését 5 elmólkedésben dolgozta fel; ezek: *Conversionis principium*, *Obstaculum seu procrastinatio*, *Lucta*, *Victoria*, *Fructus victoriae*. *Kereskényi*-nél csak 1. Az hitről való vetélkedésnek

alkalmatossága, Az hitről való vetélkedésnek haszna, 2. A napról napra való halogatásnak oka, A napról napra való halogatás mire juttatta Agostont, 3. Agostonnak küszködése és pedig az értelmével való küszködése, Agostonnak az akaratjával való küszködése, 4. Agoston akaratjának eltekéltet jeles végezése, Agostonnak magáról való győzedelme, tehát az első négy meditáció két-két punctuma van meg, az utolsó kettő elmaradt. A fordítás hű, de a verses szöveg poézise nincs meg benne.

5. E forrásfelsoroláshoz még egy helyesbítést kell fűznöm. A Nemzeti Múzeum könyvtárának kéziratok között van egy iskoladráma ezzel a címmel: *Egyiptomi Josef azaz Meunyországnak uttya, melyet nyitt az ártatlanság.* A végére későbbi kéz ezt jegyezte: „Ex latino Patris Leyai SJ in Hungaricam linguam convertit anno 1753 Tyrnaviae P. Moyses Lestyán SJ scholasticus tertii anni theologus, natione Siculus Transylv.“

Nagy Sándor hívta fel rá a figyelmet (MKSzle 1883), s azóta forrásának a bibliai Józsefről egész drámatrilógiát nyújtó Le Jay-t vallják. Pedig a darabnak semmi köze Le Jay darabjaihoz; pontos fordítása ez Ant. Claus művének: *Prima ad coelum via per innocentiam.* Lestyán hűséges ragaszkodással tolmácsolja Claus drámáját. Gálos Rezső figyelmét (IK. 1937. 297. l.) elkerülte, hogy Lestyán darabjáról a Hyross-levél ismerete előtt is tudtunk, hogy a darabot Nagy Sándor iskoladráma-könyvészete számontartotta; most forrása is tisztázódott.

6. A M. Tud. Akadémia könyvtárának kéziratjai között van egy ezen a címen: *Tornyos Péter.* A címlapnak a másolótól különböző kézből eredő jegyzése azt vallja, hogy ez azonos Illei János ismert darabjával, mely 1791-ben Landerernél megjelent. Illei vígjátéka Komáromban 1789-ben látott napvilágot; arról, hogy Landerernél a jelzett évben megjelent volna, nem tudunk. Maga a kézirat Tornyos Péter, Tornyos Pál és Petymeges Mihály nevén kívül semmiben sem egyezik meg Illei kiadott művével. Forrása is más. Meséje emlékeztet Porée vígjátékára: *Pater amore vel odio erga liberos excaecatus.* De a kézirat mégsem ennek a fordítása. Motivumai annyira sablonosak, hogy darabunk alighanem eredeti.

Alszegehly Zsolt.

Farsangi játék a XVIII. századból.

Az 1790—91-i országgyűlés kimondta, hogy „... a magyar anyanyelv inkább terjedjen és csinosodjék, a gymnasiumokban, akadémiákon és az egyetemen külön tanárát kell alkalmazni a magyar nyelvnek és stílusnak, hogy azok, kik azt nem bírják és megtanulni akarják, valamint azok is, kik már ismerik, de nagyobb tökéletességre akarnak eljutni benne, alkalmat nyerjenek erre“. E rendelkezés értelmében a helytartótanács pályázatot hirdetett a négy magyar akadémián betöltendő magyar nyelvi és irodalmi tanszékekre. A pályázatra beküldte kérvényét *Gubernáth Antal*, korponai jegyző is, aki a pozsonyi magyar tanszéket szerette volna elnyerni. Ezt a pályázati kérvényt összes mellékleteivel együtt az Országos Levéltár helytartótanácsi osztálya őrzi („Litterario Politicum 1791. fons 52. pos. 29.“ jelzet alatt). Gazdag forrásanyagot találunk ezekben az iratokban Gubernáth Antal életére és iro-

dalmi munkásságára vonatkozólag. Mellékelt művei közül irodalomtörténeti érdekességű egy Gubernáth által a nagyváradi konviktus növendékei számára írt iskoladráma első felvonása, címe: *Naggrahéjazó Ordas Demeter*. Ez az erősen magyaros, népies hangú farsangi játék a ritkábban előforduló darabok közé tartozik, s ezért érdemesnek tartjuk arra, hogy behatóbban foglalkozunk vele. Előbb azonban a forrásanyagunkban található iratok adatai alapján ismertetjük Gubernáth Antal életét, mert sok tekintetben kiegészíthetjük Sziunyei *Magyar Írók* c. életrajzi lexikonának idevágó részét.

Gubernáth Antal 1757-ben született a mosonmegyei Rajka községben. Atyja G. Márton 1738 táján költözött el Trencsén megyéből, egyes főuraknál volt szolgálatban, majd a győrmegyei Koronczó községben telepedett le.¹ Anyjának csak keresztnevét (Katalin) ismerjük.² — Iskoláit a győri jezsuitáknál végezte kitűnő eredménnyel. 1775 augusztusában a győri püspöki akadémián nyilvános vitaközlésen vett részt Nagy Mihállyal, mint másodéves filozófiai hallgató.³ Bécsben jogot is hallgatott, s azután Nagyváradra ment gyakorlatra az országbíró házához. 1776–78-ig a nagyváradi kerületi királyi konviktusban volt instruktor, s a konviktus akkori igazgatójának, Fináthy Ignátnak bizonyítványa szerint minden tekintetben kiválóan bizonyult.⁴ A következő évben „repetens Humaniorum Litterarum“ Budán,⁵ majd Bécsben elvégezte a házitánítók számára előírt tanfolyamot.⁶ s ugyanezen idő alatt (1781–83) Úrményi József gyermekeinek nevelője volt.⁷ Innen a besztercebányai főgimnáziumhoz került, s itt három évig (1783–86) tanította tejes megelégedésre a grammatikai osztályokat.⁸ 1786-ban Korpona városa hívta meg jegyzőnek, minthogy az egész városban nem akadt ember, aki a II. József-féle rendelet értelmében képes lett volna *németül* ellátni a hivatali teendőket.⁹ A jegyzőség azonban aligha lehetett szívügye Gubernáthnak, mert mihelyt tudomást szerzett a helytartótanács pályázatáról, sietve elbocsátását kérte a korponai hatóságtól.¹⁰ Nem szívesen bocsátották el az itteni szolgálatból, de azért meglehangú ajánlólevelet adtak neki,¹¹ mert nem akarták útját állni azon a pályán, amely kezdettől fogva életének főcélja volt.

Gubernáth Antalnak a helytartótanácsához intézett kérvénye némi bepillantást nyújt azokba az eszmékbe és gondolatokba, amelyek írójuk életét irányították: „... tsekély erejemet megfontolván, arra szántam további életemet, hogy azok seregekbe és számokba jelentsem magamat, a kik mint a Közjónak javát, mint pedig a magánosságoknak hasznát és ides magyar Hazájoknak ezen Anyai Nyolvnak szőpet osztandó sugárjaival meg szerzendő fényét tekintvén, ugyan azon ides hazabeli magyar nyelvek nyilván való tanítására felj áldozzák magokat“.

Vezérfonálként vonul végig életén a magyar nyelv iránti forró szeretete, ezt vallja ő maga is, s ezt látjuk iskoladrámájából és többi munkáiból. S ebben a törekvésében nem különbözött kortársaitól. A XVIII. században a magyar társadalom egy rétegében mozgalom indult meg a nemzeti nyelv művelése érdekében, s ennek a mozgalomnak kevésbé ismert, de annál lelkesebb hívére ismerünk Gubernáth Antalban.

^{1–11} szám alatt közölt adatok forrásai mind az Országos Levéltárban találhatóak a fenti jelzet alatt.

Gubernáth Antalt a helytartótanács előterjesztésére a kancellária első helyen jelölte a pozsonyi akadémiai szék betöltésére¹² s csakugyan 1792. január 6-án őt nevezték ki a magyar nyelv és irodalom tanárává. 1811-ig tanított Pozsonyban. Közben fegyverrel is védte a hazát (1797-ben és 1805-ben mint kapitány a pozsonyi felkeléseregben), amit a Magyar Kurir különös érdemképpen említ meg.¹³ 1812-ben betegeskedni kezdett s nyugdíjba ment, „azonközben az ifjakkal magános tanításától meg nem szűnt”.¹⁴ 1814 november 2-án halt meg Pozsonyban, az irgalmas barátok házában. Három gyermeke maradt: fia Elek, aki főhadnagy volt a császári hadseregben s két leánya, kik „némely úri házakban a kisasszonyok nevelésében és tanításokban foglalatoskodnak”.¹⁵

Gubernáth Antal egész élete a pusztá leváltári adatokon keresztül is egy nemes, önzetlen egyéniség képét idézi elénk, aki nem anyagi javak, hanem mindig ideális célok felé tört. Megérdemli, hogy az utókor megjegyezze a nevét, ha másért nem, a magyar nyelv iránt tanúsított lelkes szeretetért, amely tetteinek mindenkor legmélyebb rugója és irányítója volt.

*

Gubernáth Antal iskoladrámájának, a *Nagyrahéjazó Ordas Demeternek* kézirata nyolc quart levélből áll. Valószínűleg Gubernáth sajátkezű írása, mert kézvonása azonos a kérvényével. A külső borítólapon felirata: „Hungarico idiomae elaborata Comedia producta per herulos Convictus M. Varadini 778.” Gubernáth Antal tehát a nagyváradi konviktus tanulóinak számára készítette ezt a komédiát, amelyet azok elő is adtak. Sajnos, nem tartotta fontosnak, hogy az egész darabot mellékelje kérvényéhez, mert a kézirat így fejeződik be: „Restant Scenae 4 et Cantus Valedictorius”, s ismét „Producta M. Waradini”. A darab elején felsorolt személyek sem szerepelnek mind a szövegben, ami szintén azt mutatja, hogy töredékként állunk szemben. Az azonban bizonyos, hogy olyan iskoladrámával, illetőleg komédiával van dolgunk, amelyet a nagyváradi királyi tankerületi konviktus növendékei számára írt Gubernáth Antal, aki ebben az időben ott instruktor volt, mint ahogy rendszerint a többi iskoladrámát is a tanárok írták a tanulók számára.

Nagyrahéjazó Ordas Demeter meséje a következő: Ordas Demeter megúnta az „alacsony rendet” és szeretne nemes ember lenni, szolgálival szemben azonban fukar és kialakodott bérüket sem fizeti meg rendszeren. A két szolga ismerve Ordas nagyravágását, úgy áll bosszút, hogy azt az állhírt hozzák, mintha a piacon gazdájukat éljeneznék és látni kívánnák. A szűk látókörű Ordas rövid habozás után elhisi ezt a teljesen valószínűtlen hírt, s nem érzi a szolgák huzalozásában rejlő gúnyt. Díszesen felöltözik, hogy résztvegyen a vélt ünnepeltetésben, de mielőtt elindulna, a két szolga kioktatja őt a „politiára”, azaz a divatos viselkedésre és társalgásra, természetesen kifigurázva annak ferdeségeit. Ordas végül is elindul. A szolgák már előre elbújnak előle, mert félnek haragjától, de már is újabb tervet kóholnak, amivel mostani furfangjukat mentsék és gazdájukat újra becsapják. Ordas Demeter csakugyan rettentő

¹² Szekfői: *Íratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez.* 233. l.

¹³ *Magyar Kurir* 1814. II. 41. sz. melléklet.

¹⁴ U. o.

¹⁵ U. o.

dühösen érkezik vissza, meg akarja ölni szolgálait, majd elmondja, hogy mindenki csak csúfot üzött belőle, kinevette. Még fiát is, aki a szomszéd fiával szemben pártját fogta, jól elverték. Mindez azonban nem téríti őt észre. Eddig tart az első felvonás s csak sejteni lehet, hogy a következő négy felvonásban még néhányszor sikerül a becsapás és neveltségessé tétel.

E farsangi játék tárgya tehát röviden a sorsával meg nem elégedő, nagyravágyó embernek kigúnyolása. Honnan vette Gubernáth Antal komédiájának tárgyát, mik voltak forrásai? Következtetéseink körét szűkre szabja az a tény, hogy csupán az első felvonást ismerjük.

Gubernáth Antal jezsuita tanítvány volt s azt is tudjuk, hogy a jezsuiták összes iskoláiban, tohát Győrött is tartottak iskolai színelőadásokat. Kétségtelen, hogy már ekkor megismerkedett Gubernáth a jezsuita iskoladrámával, művének gyökereit tehát végső fokon itt kell keresnünk. Azonban azt, hogy Győrött milyen tárgyú darabokat adtak elő abban az időben, mikor Gubernáth ottjárt, nem tudjuk. De ezt a XVIII. században különösen kedvelt témát megtalálhatjuk más, egykorú iskoladrámákban. Az egyik valószínűleg hasonló tárgyú darab, a csak cím szerint ismert *Homo gloriosus*. Erről csak annyit tudunk, hogy a nagyváradi jezsuita iskola növendékei adták elő 1759-ben, de még azt sem tudjuk bizonyosan, hogy magyar nyelvű darab volt-e ez.

Ugyancsak hasonló tárgyú darab Hagymási Imro iskoladrámája: „*Szemtelen nagyravágyódnak neveltséges megcsúfolása*“. Nagy filit-falatra vágyódó Menyhárd nagy tudósnak és kiváló embernek tartja magát... s ezzel a neveltséges alakkal ismerősei sikerült farsangi tréfát űznek.¹⁶ Ennek a darabnak is, mint az *Ordas Demeternek*, legfőbb érdeme népies nyelve.

Az 1769-ben Egerben előadott *Fennhéjázó* című darabnak viszont teljes szövegét ismerjük (néhány irodalomtörténész ezt a darabot azonosította a *Homo gloriosusszal*, ez a föltevés azonban teljesen bizonytalan), három kézírata is maradt fenn.¹⁷ Ez a mű az iskoladráma szellemének megfelelő szabad átdolgozása Molière *Bourgeois gentilhomme*jának s „summája“ a következő. „Közönséges ugyan, de gazdag polgár vala, ki a nemes és főrendű állapotra igyekeztén emelkedni, haszontalan költséggel nem egyebet végtére, hanem neveltséget szorzott magának.“ A főszereplő jellemében és bizonyos motívumokban sok hasonlóság van az *Ordas Demeterrel*, azonban a két darab cselekvénye teljesen eltérő. Fennhéjázó Jórdán polgár is nagyravágyásból akar művelődni, szorepel az átöltözés, a kivezetés és a neveltségessé tétel motívuma; Ordas Demeter is a politia oktan majmolásával teszi neveltségessé magát, mindketten együgyűen viselkednek. A főkülönbség azonban, hogy míg a *Fennhéjázónál* a cselekvény akörül forog, hogy hogyan adják hozzá furfanggal Jórdán leányát Jórdán akarata ellenére annak választottjához (anélkül azonban, hogy a női szereplő valóságban a színpadra lépne), addig az *Ordas Demeternél* ez a motívum egyáltalán nem szerepel, valószínűleg a darab ismeretlen felvonásaiban sem.

¹⁶ Beöthy-Badics: *Képes Magyar Irodalomtörténet* I. k. 590. l. Idézi Alszeghy Zsolt: *Illei János: Tornyos Péter*. (Régi Magyar Könyvtár 33. sz.) Bp., 1914. 23. l. — Közzétette Perényi József: *Két népies bohózat a XVIII. századból*. Vác, 1936.

¹⁷ Gragger: *Molière a magyar irodalomban, s a Fennhéjázó szövege*. IK. 1909. évf., valamint Alszeghy id. m.

A *Fennhéjázónak* rokon, de erősen megrontott változata a *Stolander* című darab is. Ezt 1774-ben adták elő a kantai minorita kolostorban.¹⁸ Argumentumában szintén találunk hasonló vonásokat az *Ordas Demeterrel*, különösen a furfangos szolga alakjának szerepeltetésében. Ugyancsak Molière darabjának egyik iskoladráma változata Illei János: *Tornyos Pétere*. Ennek főhőse is „egy magasra törő, társaságba, előkelők körébe igyekvő, a vele egyenrangúakat mint elmaradottakat megvető polgár”.¹⁹ A beugrató személye itt Ventifax garabonciás diák, *Ordas Demeternél* viszont két szolga, de mindkét esetben a hizelgés az eszköz, amellyel a főszereplő kezébe jutnak s a cél a neveltségessé tétel mellett mindkettőnél a pénzszerzés. A *Tornyos Péternek* és az *Ordas Demeternek* legközelebbi rokonvonása azonban mégis az, hogy a két darab alakjainak magyarsága „elsősorban sokszor a durvaságig népies magyar nyelvük”-ben²⁰ nyilatkozik meg, s ennyiben talán az *Ordas Demeter* legközelebbi rokonát *Tornyos Péterben* kereshetjük.

Gubernáth darabja tehát közismert tárgyat és motívumokat dolgoz fel, a cselekvény fölépítése és a párbeszéd az azonban az író eredeti leleményének látszanak. Az is kétségtelen, hogy *Ordas Demeter* is Molière darabjának egyik közvetett hatáson alapuló, távoli változata. Meg kell még említenünk a darab befejezésének egy oda nem illő motívumát. Mikor ugyanis a dühtől tajtékozó *Ordas Demeter* visszatér, hogy szolgáljain, akik beesapták, bosszút álljon, egyszer csak elfelejti tulajdonképeni haragjának okát és fiát szidja össze, aki alig három hete jár német iskolába s máris rossz magyarsággal beszél, s megfenyegeti fiát, hogy többet ne merjen német iskolába menni. Ennek a naiv s nagyon is átlátszó célzatosságnak nyilván az volt a hivatása, hogy a kérvény bírálói előtt kiemelje Gubernáth megfelelő érdemeit s nagyon valószínűnek tartjuk, hogy ez a nem ideillő rész a darabban eredetileg egyáltalában nem szerepelt.

Cs. Gárdonyi Klára.

¹⁸ Alszegehly id. m. 14. sk 1.

¹⁹ U. o. 9. 1.

²⁰ U. o. 20. 1.